

Σιδεράς Παχουνδάκης

Η διδασκαλία του μαθήματος του Ισλάμ στις Θεολογικές Σχολές των Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης από το 1975 έως σήμερα

(Μετάφραση στα Ελληνικά: Χριστίνα Πουλοπούλου)

A. Ιστορική Διαδρομή

Η παρούσα εργασία αποτελεί κατά μεγάλο μέρος της μελέτη επί των πηγών σε βάθος των αναλυτικών προγραμμάτων διδασκαλίας, καθώς και τη νομοθεσία που περιβάλλει τις Ελληνικές Θεολογικές Σχολές ως προς τη διδασκαλία του μαθήματος του Ισλάμ, όπου αυτό υπάρχει ως αυτόνομο γνωστικό αντικείμενο ή όπου είναι ενταγμένο σ' ένα πλαίσιο ενός πιο διευρυμένου γνωστικού αντικείμενου, όπως εκείνο της «Θρησκευολογίας», με τη μορφή που εμφανίζεται στις Ελληνικές Θεολογικές Σχολές.

Το πρώτο Πανεπιστήμιο της Ελλάδος ιδρύθηκε στην Αθήνα με βασιλικό διάταγμα του 1837¹ με τέσσερις Σχολές (πρώτη στην τάξη η Θεολογική Σχολή, δεύτερη εκείνης των Νομικών Επιστημών, τρίτη της Ιατρικής και τέταρτη της Φιλοσοφίας). Από την πρώτη κιόλας έναρξη λειτουργίας της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών δεν φαίνεται να διδάσκεται το Ισλάμ ή παραπλήσιο γνωστικό αντικείμενο που να παραπέμπει στη διδασκαλία του. Μια πρώτη υπόθεση εργασίας που θα μπορούσαμε να κάνουμε είναι αυτή του ότι ήταν πολύ πρόσφατη η εμπειρία της υποτέλειας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία² για το νεοϊδρυμένο Ελληνικό κράτος, κάτι που ενδεχομένως να αποτέλεσε παράγοντα αποστροφής των εμπλεκομένων Καθηγητών και νομοθετών στο να συμπεριλάβουν ως γνωστικό και διδακτικό αντικείμενο στη Θεολογική Σχολή τη θρησκεία του Ισλάμ έστω και ως αναφορά ή κεφάλαιο σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο μαθημάτων. Επίσης κάτι που φαίνεται να καθόρισε τη μη διδασκαλία του Ισλάμ στην παρούσα φάση της Θεολογικής Σχολής ήταν το φιλοδυτικό πνεύμα των Καθηγητών της, που έδιναν ενδεχομένως βαρύτητα σ' έναν εξορθολογισμένο Χριστιανισμό, πρωτίστως κοντά στη Διαμαρτυρόμενη Εκκλησία³ και δευτερευόντως στην Καθολική Εκκλησία. Οι πρώτοι Καθηγητές⁴ σπουδασμένοι στη Δύση και επηρεασμένοι ως επί το πλείστον από Διαμαρτυρόμενα περιβάλλοντα καθόρισαν και το τι ακριβώς θα διδάσκονταν οι πρώτοι

¹ Βασιλιάς της Ελλάδος εκείνη τη περίοδο ήταν ο Γερμανός Όθωνας του οίκου του Σάλτσμπουργκ, Καθολικός στο δόγμα, με Αντιβασιλέα Παιδείας τον Μάουερ, Διαμαρτυρόμενο στο δόγμα, ο οποίος είχε υπό την ευθύνη του την ίδρυση και την επιστασία της οργάνωσης του πρώτου πανεπιστημίου και δη της Θεολογικής Σχολής. Η πρώτη Ελληνική Θεολογική Σχολή των Αθηνών οργανώθηκε και λειτούργησε βάσει της εμπειρίας των Διαμαρτυρόμενων Θεολογικών Σχολών της Γερμανίας.

² Η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε ως κυρίαρχη θρησκεία το Ισλάμ και η όλη οργάνωση και ταυτότητά της ήταν βασισμένη πάνω σ' αυτό.

³ Σύμφωνα με τις αναφορές που έχουμε από τις πρώτες Αμερικανικές Πρεσβυτεριανές και Επισκοπελιανές Ιεραποστολές που ξεκίνησαν τη δράση τους στον Ελλαδικό χώρο μόλις από το 1820, θεωρούσαν την Ορθόδοξη Εκκλησία και το Ισλάμ δεισιδαιμονικές και τυπολατρικές θρησκείες όπου χρειάζονταν τουλάχιστον η Ορθόδοξη Εκκλησία αναμόρφωση εκ βάθρων και οι πιστοί του Ισλάμ να γίνονταν προσήλυτοι του Χριστιανισμού. Επίσης θεωρούσαν ότι το Ισλάμ έκανε μεγάλο κακό μετά από τόσα χρόνια υποτέλειας στην Ανατολική εκδοχή του Χριστιανισμού εισβάλλοντας στοιχεία μη Χριστιανικά, τυπολατρικά και δεισιδαιμονικά.

⁴ Πρώτοι Καθηγητές της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών υπήρξαν οι Μισαήλ Αποστολίδης, Θεόκλητος Φαρμακίδης και Κωνσταντίνος Κοντογόνης οι δυο πρώτοι ήταν ιερωμένοι της Ορθόδοξης Εκκλησίας και ο δεύτερος εκ των τριών φανερά υποστηρικτής του Διαμαρτυρόμενου Δόγματος.

φοιτητές της Θεολογίας⁵. Ταυτόχρονα όμως με το εσωτερικό μέρος της λειτουργίας της Θεολογικής Σχολής υπήρχε και το πολιτικό μέρος, που εκείνη την περίοδο επιθυμούσε ως πάγιο αίτημα να εντάξει την Ελλάδα μέσα στα σύγχρονα κράτη και έθνη της Ευρώπης, επομένως δεν θα μπορούσε να μην καθορίσει νομοθετικά και πολιτικά από την πρώτη βαθμίδα της εκπαίδευσης μέχρι και την τρίτη το περιεχόμενο των μαθημάτων, τους διδάσκοντες και τα προγράμματα, τα οποία ήταν προσανατολισμένα σύμφωνα με τις Διαφωτιστικές πρακτικές και αντιλήψεις της Δύσης. Το κυρίαρχο πρόταγμα εκείνη την περίοδο από μερίδα που κατείχε την πολιτική εξουσία του τόπου, ήταν η Ελλάδα στη Δύση. Αυτό ενδεχομένως να δημιούργησε τις προϋποθέσεις μιας «αποκήρυξης» του Ισλάμ από τις Θεολογικές Σχολές, ως θρησκευίας εχθρικής και δυναστικής προς το Ελληνικό έθνος, καθώς και ως παράγοντα αναχρονισμού για τους σκοπούς που είχε θέσει το Ελληνικό κράτος εκείνη τη περίοδο. Το Ισλάμ αποτελούσε την πρόσφατη μνήμη μιας Ανατολικής παράδοσης των Ελλήνων, κάτι που δεν συνδεόταν στη παρούσα φάση της στοχοθεσίας που είχε θέσει το Ελληνικό κράτος, στο να βρίσκεται ανάμεσα στα σύγχρονα κράτη της Δύσης.

Στις Αρχές του 20^{ου} αιώνα υπάρχουν μαρτυρίες ότι Καθηγητές της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών κάνουν μνεία είτε στις παραδόσεις των μαθημάτων τους, είτε κάποιες αναφορές στα συγγράμματά τους για το Ισλάμ, αλλά πάντοτε κατά το δοκούν του εκάστοτε Καθηγητή εάν και εφόσον προέκυπτε.

Το 1926 με το νόμο 3341⁶ ιδρύεται στη Θεσσαλονίκη το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, το δεύτερο της Ελλάδας. Η λειτουργία της Θεολογικής Σχολής έχει έναρξη το 1946 που όπως φαίνεται συμπεριλαμβάνει ως έκτακτη έδρα την Θρησκευσιολογία χωρίς να έχουμε μια σαφή εικόνα για το εάν και σε ποια έκταση διδάσκονταν το Ισλάμ ως μέρος του μαθήματος της Θρησκευσιολογίας. Αποτελεί όμως ένα θαρραλέο βήμα για τη Θεσσαλονίκη, αυτή η απόφαση να ορισθεί από την έναρξη της λειτουργίας της ως έκτακτη έδρα, η Θρησκευσιολογία, δηλαδή η μελέτη και άλλων Θρησκευσιών και δογμάτων πέραν του κυρίαρχου Χριστιανικού Ορθόδοξου δόγματος, έστω και αν μπορεί ενδεχομένως να είχε ένα Χριστιανοαπολογητικό χαρακτήρα η πρώτη μορφή και διδακτική της. Μικρό σχόλιο μας στο γιατί σ' αυτό το ξεκίνημα της Θεολογικής Σχολής της Θεσσαλονίκης συμπεριλήφθηκε η διδακτική της Θρησκευσιολογίας, θα μπορούσε ενδεχομένως να είναι η γεωστρατηγική θέση της Θεσσαλονίκης και οι οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές, ιδεολογικές και θρησκευτικές συνθήκες που δημιουργήθηκαν από αυτή τη συγκυρία και διαμόρφωσαν ένα τέτοιο κλίμα που επηρέασε τη μετέπειτα εξέλιξη της μελέτης και έρευνας του Ισλάμ. Στη συνέχεια της παράθεσης των υποθέσεων μας, θα προσπαθήσουμε να τις στοιχειοθετήσουμε με περισσότερα στοιχεία και διεξοδικότερα.

Οι πρώτες επιβεβαιωμένες αναφορές για τη μελέτη, έρευνα, καθώς και τη διδακτική του Ισλάμ που μας έρχονται στο φως και τίθενται υπό τον ευρύ έλεγχο της επιστημονικής έρευνας, είναι τις δεκαετίες του 1960 και 1970⁷. Απ' ότι φαίνεται εκείνες

⁵ Η Θεολογική Σχολή ιδρύθηκε με σκοπό την παραγωγή μορφωμένων στελεχών για την επάνδρωση της Ορθόδοξης Εκκλησίας μ' ένα νεωτερικό πνεύμα φιλοδυτικού προσανατολισμού.

⁶ Σύμφωνα με το νόμο 3341 του 1926 αναφέρουν κάποιοι Θεολόγοι ότι η πρώτη Σχολή που ιδρύεται είναι η Θεολογική, ασχέτως εάν άρχισε να λειτουργεί πραγματικά από το 1946, εάν και η εκκίνησή της έγινε το 1942 με την εκλογή των πρώτων Καθηγητών, αλλά λόγω του Β' Παγκοσμίου Πολέμου δεν λειτούργησε τότε. Εδώ τίθεται ένα ζήτημα που πρέπει να ελεγχθεί περαιτέρω.

⁷ Η Αγγελική Ζιάκα Λέκτορας της Ιστορίας των Θρησκευσιών στην Θεολογική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, καταπιάνεται με τη μελέτη του Ισλάμ στον Ελληνικό επιστημονικό χώρο

τις δεκαετίες ξεκινούν μεμονωμένες προσπάθειες Καθηγητών και από τις δυο Θεολογικές Σχολές Αθηνών και Θεσσαλονίκης για μια περαιτέρω και εις βάθος μελέτη και γνώση για το Ισλάμ.

B. Διδακτικές προσεγγίσεις στο Ισλάμ στις Ελληνικές Θεολογικές Σχολές από το 1975 έως σήμερα.

Όπως προαναφέραμε το ενδιαφέρον των Ελληνικών Θεολογικών Σχολών για τη μελέτη και τη διδασκαλία του Ισλάμ ξεκινά από τις δεκαετίες '60- '70 από μεμονωμένες περιπτώσεις όπως αυτή του Επισκόπου Ανδρούσης Αναστασίου Γιαννουλάτου, Καθηγητή της Θεολογικής Σχολής Αθηνών⁸, με την πρώτη μονογραφία για το Ισλάμ το 1975. Το αξιοσημείωτο σ' αυτό το σύγγραμμα και διδακτικό εγχειρίδιο για τους φοιτητές της Θεολογικής Σχολής της Αθήνας, είναι ότι αποτελεί μια ιστορική κυρίως επιτομή του Ισλάμ ψηλαφώντας το πεδίο της Ισλαμικής Θρησκείας με μια ανθρωπολογική ματιά χωρίς να χρησιμοποιεί στοιχεία Χριστιανικής απολογητικής. Η Ζιάκα μας αναφέρει σχετικά, ότι το συγκεκριμένο του έργο είναι γραμμένο με πνεύμα αντικειμενικό, καθώς και ότι επιχειρεί τις πρώτες προσπάθειες ανάπτυξης του ισλαμοχριστιανικού διαλόγου, επίσης σ' ένα νεότερο άρθρο του με τίτλο «το Ισλάμ»(1992) αναφέρεται-από τη Ζιάκα-ως συμβολή στην προώθηση του διαλόγου μεταξύ Ορθοδόξου Εκκλησίας και Ισλάμ⁹. Την ίδια περίοδο οι Ισλαμικές μελέτες προωθούνται στη Θεολογική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης με μια σειρά από επιστημονικές εργασίες για το Ισλάμ, βασισμένες σε Αραβικές πηγές, που γράφονται από τον Καθηγητή της Ιστορίας των Θρησκειών Γρηγόριο Ζιάκα και καλύπτουν όλες σχεδόν τις όψεις της Ισλαμικής Θρησκείας και του Ισλαμικού πολιτισμού¹⁰, το κυριότερο ενδεχομένως έργο του είναι η μονογραφία και διδακτικό εγχειρίδιο για τους φοιτητές των Θεολογικών Σχολών πρωτίστως, «*Ιστορία των Θρησκευμάτων Β' - Ισλάμ*»¹¹, επίσης συνέγραψε και μια σειρά από μελέτες και άρθρα με στόχο την έναρξη ενός ουσιαστικού διαλόγου μεταξύ Χριστιανικού και Ισλαμικού κόσμου¹².

Η Ζιάκα επίσης μας αναφέρει ότι το 1996 πραγματοποιήθηκε μια προσπάθεια από τη Θεολογική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, εκδίδοντας μια συλλογική μελέτη φοιτητών και Καθηγητών Δευτεροβάθμιας και Τριτοβάθμιας

και δημοσιεύει δυο μελέτες σχετικές με το θέμα: A.Ziaka, *La recherche Grecque contemporaine et l' Islam*,(Διδακτορική Διατριβή) p.p.221-230, Universite Marc Bloch- Strasbourg, Faculte de Theologie Catholique, (2002) και A.Ζιάκα, Η μελέτη του Ισλάμ στην Ελληνική έρευνα, AI – Tasamoh (στα Αραβικά), v. 14, Oman 2006,p.p.142-150, edited by the Ministry of Awqaf & Religious Affairs in Oman.

⁸Νυν Αρχιεπίσκοπος Τυράνων και Πάσης Αλβανίας, Ισλάμ, Θρησκευτολογική επισκόπησης, εκδ. Έθνη και Λαοί, Αθήναι 1975,σ.σ. 339.Το συγκεκριμένο βιβλίο το οποίο υπήρξε και διδακτικό εγχειρίδιο επανεκδόθηκε αρκετές φορές μέχρι και σήμερα και έτυχε μεγάλης αποδοχής και από το ευρύ κοινό, ξεφεύγοντας από τα στενά όρια του ακαδημαϊκού χώρου.

⁹ A.Ζιάκα, Η μελέτη του Ισλάμ στην Ελληνική έρευνα, AI – Tasamoh (στα Αραβικά), v. 14, Oman 2006,p.p.142-150, edited by the Ministry of Awqaf & Religious Affairs in Oman.

¹⁰ Ο.π.

¹¹ Μέχρι το 1997 είχαν πραγματοποιηθεί πέντε εκδόσεις, καθώς και ότι υπήρξε διδακτικό εγχειρίδιο και άλλων τμημάτων, άλλων Πανεπιστημίων της Ελλάδος.

¹² Σημαντική κίνηση του Καθηγητή Γρηγόρη Ζιάκα ήταν η ιδέα μιας δραστηριότητας με την επωνομασία «ο διάλογος του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης με το Ισλάμ». A.Ζιάκα, Η μελέτη του Ισλάμ στην Ελληνική έρευνα, AI – Tasamoh (στα Αραβικά), v. 14, Oman 2006,p.p.142-150, edited by the Ministry of Awqaf & Religious Affairs in Oman.

εκπαίδευσης στην οποία εξετάζεται ο τρόπος προσφοράς του μαθήματος του Ισλάμ στα σχολικά εγχειρίδια και προτείνονται δυνατότητες βελτίωσής του¹³.

Οι δεκαετίες του 1970 και του 1980 ήταν ιδιαίτερα σημαντικές για τον κόσμο ολόκληρο, χωρίς ν' αφήνουν ανεπηρέαστη και την Ελλάδα, καθώς το ενδιαφέρον τόσο στο διπλωματικό επίπεδο, όσο και στο επίπεδο της κοινής γνώμης στρέφεται ζωηρά στη Μέση Ανατολή με τις αλλαγές στα στρατιωτικοπολιτικά ζητήματα που ήδη είχαν ανακύψει μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η θρησκεία στην περιοχή διαδραματίζει έναν από του καθοριστικότερους ρόλους με πρωταγωνιστές τις τρεις σημαντικότερες θρησκείες του κόσμου, τον Χριστιανισμό, το Ισλάμ και τον Ιουδαϊσμό. Το 1981 στην Ελλάδα αναλαμβάνει για πρώτη φορά -θα τολμούσαμε να πούμε- Σοσιαλιστική Κυβέρνηση δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο μεσανατολικό ζήτημα υποστηρίζοντας και έχοντας διπλωματικές επαφές ανοικτά πλέον με τον Αραβοισλαμικό κόσμο.

Μελετώντας τους νόμους και τα αναλυτικά προγράμματα σπουδών των Ελληνικών Θεολογικών Σχολών που εφαρμόστηκαν από το 1975 και μετά, διαπιστώνουμε να δημιουργούνται δυο διαφορετικές θέσεις για τη μελέτη και τη διδασκαλία ή όχι του Ισλάμ και σε ποιο βαθμό και με τι περιεχόμενο, από τους Καθηγητές που καλούνται να διδάξουν τα θρησκευόμενα και συγκεκριμένα το Ισλάμ σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη. Αυτό ενδεχομένως φαίνεται να οφείλεται σε βαθύτερες νοοτροπίες, αντιλήψεις και πρακτικές που έχουν διαμορφωθεί με ιδεολογικά, πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά και θρησκευτικά κριτήρια.

Σύμφωνα με την επετηρίδα του Πανεπιστημιακού έτους 1980-1981 του Πανεπιστημίου Αθηνών, στα αναλυτικά προγράμματα σπουδών της Θεολογικής Σχολής και των δυο τμημάτων της, με νόμο του 1978 συμπεριλαμβάνεται η Ιστορία των Θρησκευμάτων στο Θεολογικό τμήμα της Θεολογικής Σχολής ως υποχρεωτικό και ταυτόχρονα επιλεγόμενο μάθημα του Α' έτους και υποχρεωτικό του Γ' έτους, σε ειδικές μεταβατικές διατάξεις όμως μεταγενέστερου νόμου(ΦΕΚ 725/31.7.1980), η Ιστορία των Θρησκευμάτων καθίσταται από υποχρεωτικό του Α' έτους σε επιλεγόμενο του Β' έτους. Στο άλλο τμήμα της Θεολογικής Σχολής το Ποιμαντικό είναι επιλεγόμενο στο Α' έτος και υποχρεωτικό στο Δ' έτος¹⁴. Από τα στοιχεία και την πληροφόρηση που μας δίνεται, το ίδιο ακριβώς μοτίβο συνεχίζεται με μικρές ασήμαντες παραλλαγές όλη τη διάρκεια των δεκαετιών του '80 και του '90, καθώς και ότι με την αποχώρηση του Ισλαμολόγου Επισκόπου Ανδρούσης Α. Γιαννουλάτου το Ισλάμ διδάσκεται από ελάχιστα έως καθόλου και αυτό με χαρακτήρα Χριστιανοαπολογητικό από τους μεταγενέστερους του Καθηγητές, αλλά και όσο ήτανε Καθηγητής της Ιστορίας των Θρησκευμάτων το Ισλάμ διδάσκονταν ως κεφάλαιο η αναφορά στο ευρύτερο μάθημα που προαναφέραμε, αλλά μ' έναν ιστορικό χαρακτήρα και όχι απολογητικό όπως οι μεταγενέστεροι διάδοχοι

¹³ Ο.π.

¹⁴ Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Επετηρίδα Πανεπιστημιακού έτους 1980-1981, τχ. Β', εγγραφές- σπουδές, εξετάσεις φοιτητών και προγράμματα διδασκαλίας, Πρυτανεία Ε.Δ.Θεοδώρου, Αθήνα 1980, σ.σ. 65-75. Ο νόμος «εκσυγχρονισμού» όπως αναφέρεται είναι ο 815/1978 που συμπεριλαμβάνεται η Ιστορία των Θρησκευμάτων. Φ.Ε.Κ.= Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως (από εδώ και στο εξής). Στο Φ.Ε.Κ. δημοσιεύονται όλοι οι νόμοι της Ελληνικής Πολιτείας. Πρύτανης εκείνη την περίοδο του Πανεπιστημίου Αθηνών ήταν όπως αναφέρεται σχετικά ο Καθηγητής της Δογματικής της Ορθοδόξου Θεολογίας Ε. Θεοδώρου. Η Θεολογική Σχολή απαρτίζεται από το 1975 από δυο Τμήματα το Θεολογικό και το Ποιμαντικό (νυν Κοινωνικής Θεολογίας), το δεύτερο ιδρύθηκε αρχικά για να εκπαιδεύει Ιερείς της Ορθοδόξου Εκκλησίας και είχε ένα χαρακτήρα πρακτικού Χριστιανισμού.

Καθηγητές του. Το γεγονός βέβαια ότι πλην του ενός και μοναδικού συγγράμματος που έχουμε για το Ισλάμ και δίδεται όλα αυτά τα χρόνια ως διδακτικό εγχειρίδιο, μαζί με άλλα, για το μάθημα της Ιστορίας των Θρησκευμάτων¹⁵, καθώς και ότι τα στοιχεία που έχουμε για το εάν διδάσκονταν επαρκώς και με την προσοχή που έπρεπε να διδαχθεί το Ισλάμ είναι ελάχιστα, - υπάρχουν μόνο προφορικές μαρτυρίες Καθηγητών της Θεολογικής Σχολής Αθηνών ότι διδάσκονταν, χωρίς όμως αυτοί που το δίδασκαν να είναι οι ίδιοι ειδικοί επάνω στη θρησκεία του Ισλάμ, ή να παραπέμπουν σε ξένους και Έλληνες ερευνητές που έχουν ασχοληθεί με το θέμα- οδηγούμαστε σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία να εξάγουμε ένα πρώτο συμπέρασμα, ότι υπήρχε έλλειψη ιδιαίτερου ενδιαφέροντος από την Αθήνα για το Ισλάμ. Στα αναλυτικά προγράμματα σπουδών του Τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής Αθηνών από το 1999 έως και το 2003 το Ισλάμ δεν διδάσκεται ούτε ως αναφορά¹⁶. Από το 2003 έως και σήμερα φαίνεται μέσα από τα αναλυτικά προγράμματα σπουδών ότι το Ισλάμ αρχίζει να διδάσκεται ως αντικείμενο στο μάθημα της Συγκριτικής Θρησκευολογίας που αποτελεί υποχρεωτικό μάθημα του Δ΄ έτους σπουδών¹⁷.

Στη Θεσσαλονίκη η κατάσταση είναι πολύ διαφορετική σύμφωνα με τα εκεί αναλυτικά προγράμματα σπουδών του Τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του έτους 1985, ο Καθηγητής Γρηγόρης Ζιάκας φαίνεται να διδάσκει ως υποχρεωτικό μάθημα στο Γ΄ έτος σπουδών, τα Σύγχρονα Μεγάλα Θρησκευόμενα και να αφιερώνει μεγάλο χώρο στην Ισλαμική Θρησκεία, καθώς και ένα επιλεγόμενο μάθημα τα Ελληνικά γράμματα και ο πολιτισμός στον Αραβικό κόσμο. Από το 1986 μέχρι και σήμερα παρατηρείται μια ιδιαίτερη άνθηση της διδασκαλίας του Ισλάμ από πολλές όψεις του¹⁸, με πρωτεργάτη αυτής της άνθησης, πάλι τον Καθηγητή Ζιάκα, που απ΄ ότι φαίνεται βρίσκει χώρο στη Θεολογική Σχολή της Θεσσαλονίκης, να τοποθετήσει βάσεις ενός γόνιμου διαλόγου μεταξύ Ανατολικού Χριστιανισμού και Ισλάμ, μέσα από την επιστημονική έρευνα και βαθιά γνώση της Ισλαμικής Θρησκείας.

Τα μαθήματα και το περιεχόμενο των μαθημάτων που διδάσκονται επί είκοσιδυο χρόνια αφορούν στην Ιστορία και τη διδασκαλία του Ισλαμισμού, τη Συγκριτική μελέτη του με τον Χριστιανισμό, τον πολιτισμό και την παιδεία στον Ισλαμισμό και τον Αραβικό κόσμο χθες και σήμερα, τις πολιτικές, κοινωνικές και νομικές προεκτάσεις της Ισλαμικής Θρησκείας. Τα μαθήματα που διδάσκονται είναι τα Σύγχρονα Μεγάλα Θρησκευόμενα που όπως ήδη προαναφέραμε αφιερώνεται μεγάλος χώρος στο Ισλάμ, το

¹⁵ Αρχιεπίσκοπος Τυράνων και Πάσης Αλβανίας κ.κ. Αναστάσιος Γιαννουλάτος, Ισλάμ, Θρησκευολογική επισκόπησης, εκδ. Έθνη και Λαοί, Αθήνα 1975, σ.σ. 339.

¹⁶ Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θεολογική σχολή, Οδηγός Σπουδών του Τμήματος Θεολογίας 1999-2000, Προεδρία: Καθηγητού Β. Γιαννόπουλου, σύνταξη- έκδοση: Σπ. Κοντογιάννης, Επ. Καθηγητής, Αθήνα 1999 και Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θεολογική σχολή, Οδηγός Σπουδών του Τμήματος Θεολογίας 2000- 2001, Προεδρία: Καθηγητού Β. Γιαννόπουλου, σύνταξη- έκδοση: Δ. Γόνης, Καθηγητής και Α. Μπετχαβά, Γραμματέας Τμήματος Θεολογίας, Αθήνα 2000

¹⁷ Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θεολογική σχολή, Τμήμα Θεολογίας, Οδηγός Σπουδών 2003- 2004, Προεδρία: Καθηγητού Χ.Γ. Σωτηρόπουλου, σύνταξη- έκδοση: Πρωτ. Δ. Τζέρπος, Λέκτορας και Α. Μπετχαβά, Γραμματέας Τμήματος Θεολογίας, Αθήνα 2003, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θεολογική σχολή, Τμήμα Θεολογίας Οδηγός Σπουδών Ακαδ. έτος 2006- 2007, Προεδρία: Καθηγητού Ν. Ολυμπίου, , Αθήνα 2007, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θεολογική σχολή, Τμήμα Θεολογίας Οδηγός Σπουδών Ακαδ. έτος 2007- 2008, Προεδρία: Καθηγητού Ν. Γ. Ξεξάκη, , Αθήνα 2008.

¹⁸ Το ενδιαφέρον εκείνης της περιόδου (1986-2008) είναι ότι το Ισλάμ δεν μελετάται μόνο από τη μεριά και μόνο τη θρησκευτική, αλλά παράλληλα ερευνάται και διδάσκεται πολιτισμικά, κοινωνικά και πολιτικά.

Ισλάμ και Χριστιανισμός, ο Μυστικισμός του κόσμου της Ανατολής και του Ισλάμ, τα Ελληνικά γράμματα στην Αραβοϊσλαμική παράδοση, Τα Ελληνικά γράμματα και ο Αριστοτέλης στην Αραβική παράδοση, το Ισλάμ και η σύγχρονη πραγματικότητα, η ετερότητα στο Ισλάμ Σουνίτες- Σιΐτες. Η διδακτική της Ισλαμικής Θρησκείας όπως φαίνεται αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα στα προγράμματα σπουδών της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης¹⁹.

Θα πρέπει σ' αυτό το σημείο να σταθούμε και να εξετάσουμε το γιατί η Θεσσαλονίκη πραγματοποίησε πιο θαρραλέα βήματα στη μελέτη και τη διδασκαλία του Ισλάμ απ' ότι η Αθήνα; Μια πρώτη υπόθεση εργασίας που θα μπορούσαμε να θέσουμε και να υφίστανται κάποιας βάσης, είναι ενδεχομένως το ότι η γεωστρατηγική θέση της Πόλεως της Θεσσαλονίκης είχε ως αποτέλεσμα ιστορικών συγκυριών να είναι σταυροδρόμι και χωνευτήρι λαών, εθνών και θρησκειών της Ανατολής και των Βαλκανίων, συγκριτικά με την Αθήνα που λόγω του ιστορικού της και μόνον παρελθόντος της, έγινε η πρωτεύουσα του Ελληνικού κράτους. Αυτό ενδεχομένως να συνετέλεσε ως αιτία να δημιουργηθούν αντιλήψεις και πρακτικές πιο ανεκτικές στο βορρά, καθότι καλούνται να συνυπάρξουν ετερόκλητοι πληθυσμοί σε μια πολυπολιτισμική πόλη μέχρι και το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα²⁰. Η Αθήνα την περίοδο

¹⁹ Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1985-1986, Θεσσαλονίκη 1985, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1986-1987, Θεσσαλονίκη 1986, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1987-1988, Θεσσαλονίκη 1987, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1988-1989, Θεσσαλονίκη 1988, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1989-1990, Θεσσαλονίκη 1989, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1990-1991, Θεσσαλονίκη 1990, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1991-1992, Θεσσαλονίκη 1991, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1992-1993, Θεσσαλονίκη 1992, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1993-1994, Θεσσαλονίκη 1993, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1995-1996, Θεσσαλονίκη 1995, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1996-1997, Θεσσαλονίκη 1996, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1997-1998, Θεσσαλονίκη 1997, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1999-2000, Θεσσαλονίκη 1999, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 2000-2001, Θεσσαλονίκη 2000, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 2001-2002, Θεσσαλονίκη 2001, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 2002-2003, Θεσσαλονίκη 2002, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 2003-2004, Θεσσαλονίκη 2003, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 2004-2005, Θεσσαλονίκη 2004, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 2005-2006, Θεσσαλονίκη 2005, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 2006-2007, Θεσσαλονίκη 2006.

²⁰ Μέχρι και το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα στη Θεσσαλονίκη συνυπάρχουν Έλληνες, Εβραίοι(που αποτελούν μια σεβαστή αριθμητικά και όχι μόνο κοινότητα), μουσουλμάνοι τουρκικής κυρίως καταγωγής, Διαμαρτυρόμενοι, καθολικοί και διάφοροι βαλκανικοί πληθυσμοί.

που ιδρύεται το Πανεπιστήμιο Αθηνών γίνεται πρωτεύουσα του Ελληνικού κράτους και τα σύνορα του νέου αυτού κράτους είναι μέχρι τη Στερεά Ελλάδα, κύριος στόχος όλων των κυβερνήσεων μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα είναι η απελευθέρωση εδαφών με Ελληνικούς πληθυσμούς που τις κατέχει η Οθωμανική Αυτοκρατορία, επομένως δομούνται αντιλήψεις και πρακτικές στην Ελληνική κοινωνία εχθρικές προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία που στηρίζεται εξ' ολοκλήρου στην Ισλαμική Θρησκεία. Με την προσπάθεια από το κράτος ανάδυσης της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων, ενεργό ρόλο διαδραματίζει και η Ελλαδική Ορθόδοξη Εκκλησία, όπου βοηθά στη δημιουργία μιας αρτηριοσκληρωτικής θρησκευτικής συνείδησης και ταυτότητας των Ελλήνων με κύριο εχθρό τους Οθωμανούς και κατά συνέπεια το Ισλάμ. Η όλη λοιπόν συμπίεση κράτους και Ορθόδοξης Εκκλησίας διαμορφώνει ένα αρνητικό κλίμα σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης για την Μουσουλμανική θρησκεία, αφού κύριοι φορείς της εκπαίδευσης στο νεοιδρυμένο κράτος είναι αυτοί οι δυο. Συνέπεια όλου αυτού του διακυβεύματος, ήταν ο ιδρυτικός νόμος, η επιλογή των μαθημάτων, των καθηγητών και οι σκοποί της πρώτης Ελληνικής Θεολογικής Σχολής να μην συμπεριλαμβάνουν τη διδασκαλία της Ισλαμικής Θρησκείας στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Αυτή η περίοδος μη διδασκαλίας και έρευνας του Ισλάμ στη Θεολογική κράτησε μέχρι και το 1975, παράλληλα οι Καθηγητές που εκλέγονται στη Θεολογική Σχολή των Αθηνών, προέρχονται από συγκεκριμένα περιβάλλοντα που ανατροφοδοτούν το υπάρχον καθεστώς, διότι η καταγωγή των περισσότερων είναι από τη λεγόμενη παλιά Ελλάδα²¹ για κάποιο μεγάλο διάστημα οι Καθηγητές που εκλέγονταν προέρχονταν από την Εκκλησιαστική Σχολή της Κορίνθου ως απόφοιτοί της στη Μέση εκπαίδευση²². Αντίθετα τώρα η πλειοψηφία των Καθηγητών που εκλέγεται στη Θεολογική Σχολή της Θεσσαλονίκης, είναι Θεσσαλονικείς και βορειοελλαδίτες, τρέφοντας ιδιαίτερη συμπάθεια στο Ορθόδοξο Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, το οποίο παραδοσιακά έχει φιλοισλαμική πολιτική και ενισχύει το διάλογο μεταξύ Ανατολικού Χριστιανισμού και Ισλάμ.

Η Θεολογική Σχολή της Θεσσαλονίκης αντιλήφθηκε από νωρίς τις αλλαγές τόσο εντός όσο και εκτός των συνόρων και ότι η Ελληνική κοινωνία και πολιτεία στρεφόταν θετικά προς τον Αραβοισλαμικό κόσμο και άδραξε την ευκαιρία αυτής της προσέγγισης με αυτό τον κόσμο για μια βαθύτερη έρευνα και γνώση του, αφού το πρόσφατο παρελθόν της πόλης ήταν συγγενές ως προς τις θρησκευτικές καταβολές, με το Ισλάμ της Μέσης Ανατολής, της Βόρειας Αφρικής και του Ιράν.

Η Αθήνα απ' όσο φαίνεται επέμεινε συλλογικά σε μια βάση αρνητική και Χριστιανοαπολογιτική έναντι της διδακτικής και μελέτης της Ισλαμικής Θρησκείας, ενδεχόμενα, λόγω της συντήρησης της ιστορικής σύγκρουσης με τη γειτονική χώρα της Τουρκίας. Επίσης η Ελλαδική Ορθόδοξη Εκκλησία ιστορικά αποσχίστηκε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης με τη συμπαράσταση της Ελληνικής πολιτείας το 1830 και αναγνωρίστηκε από το Ορθόδοξο Πατριαρχείο μόλις το 1850, πρωταγωνιστές του αυτοκέφαλου της Ελλαδικής Εκκλησίας υπήρξαν και Καθηγητές της Θεολογικής Σχολής της Αθήνας -οι φιλοδυτικοί κυρίως- και αυτό έγινε γιατί η Ορθόδοξη

²¹ Παλιά Ελλάδα εννοείται η Πελοπόννησος κυρίως και κατ' επέκταση η Στερεά Ελλάδα, τα πρώτα σύνορα της Ελλάδας με τη συνθήκη του 1833 με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και από εκεί ξεκίνησε και η Ελληνική Επανάσταση του 1821, σήμερα αποτελούν διοικητικές περιφέρειες της Ελλάδας.

²² Οι λεγόμενοι και «Κορίνθιοι». Οι συγκεκριμένοι Καθηγητές ήταν μαζί στην Εκκλησιαστική Σχολή της Κορίνθου ως συμμαθητές.

Εκκλησία έπρεπε να αποκτήσει το ρόλο της δημιουργίας της εθνικής συνοχής των Ελλήνων μέσω της θρησκείας, ανεπηρέαστη από τις παρεμβάσεις του φιλοοθωμανικού Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης²³. Αποτελεί ενδεχομένως μια ενίσχυση της υπόθεσής μας, για το ποιους λόγους η Θεσσαλονίκη ανέπτυξε διαφορετικές θέσεις όσον αφορά στη διδακτική και τη μελέτη του Ισλάμ απ' ότι η Αθήνα.

Γ. Συμπερασματικές υποθέσεις

Η Ορθόδοξη Εκκλησία και οι Ελληνικές Θεολογικές Σχολές είναι άρρηκτα συνδεδεμένες ως εάν να ανήκουν στη πρώτη, ενώ είναι ξεκάθαρο νομικά ότι υπάγονται στην Ελληνική πολιτεία. Παρότι όμως αυτού του γεγονότος η Εκκλησία παρεμβαίνει δραστικά και επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τις αποφάσεις της Ελληνικής πολιτείας και των Καθηγητών και οι δυο φορείς – Εκκλησία και Θεολογικές Σχολές- φαίνεται να πάσχουν από το φοβικό σύνδρομο του «άλλου», του ξένου, του διαφορετικού. Επίσης εμφανίζονται να έχουν το αίσθημα του ανίσχυρου και αδύναμου που προσπαθεί να περιθωριοποιηθεί και απομονωθεί ενώπιον της ενδεχόμενης απειλής μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας. Αρνούνται πεισματικά να αντιληφθούν τις κοσμοϊστορικές αλλαγές που συντελούνται στον πλανήτη και την Ελλάδα και να αδράξουν την ευκαιρία δημιουργίας προϋποθέσεων διαλόγου με τον διαφορετικό, σε μια προσπάθεια γνώσης- του άλλου- και συνύπαρξης μαζί του.

Είναι πολύ πρόσφατο το γεγονός της διδακτικής του Ισλάμ στις Ελληνικές Θεολογικές Σχολές, προς μια ουσιαστική κατανόηση του «άλλου», υφίστανται ενδεχομένως η ευκαιρία για ένα πρόσφορο έδαφος μιας ουσιώδους μελέτης και βαθιάς γνώσης της Ισλαμικής θρησκείας, σε μια νέα εποχή που αναδύεται γόνιμου διαλόγου, στο πλαίσιο ενός πολυπολιτισμικού περιβάλλοντος που διαμορφώνεται, πλέον και στην Ελλάδα μετά το 1990. Ενδεχομένως οι Ιστορικές συγκυρίες να επιτρέψουν, αφήνοντας το περιθώριο για έναν περαιτέρω διάλογο μεταξύ Ανατολικού Χριστιανισμού και Ισλάμ – και λόγω του ιστορικού παρελθόντος των δυο αυτών θρησκειών στον Βαλκανικό χώρο- μια βάση ειλικρινών διαθέσεων και από τις δυο πλευρές εντός του επιστημονικού πεδίου της έρευνας.

²³ Η σύγκρουση μεταξύ Ελλαδικής Εκκλησίας και Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης συνεχίζεται μέχρι και σήμερα. Πρόσφατο γεγονός το ζήτημα των Νέων Χωρών –Νέες Χώρες θεωρούνται αυτές που αποκτήθηκαν μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων το 1912-1913, Μακεδονία, Ήπειρος, Θράκη, Νησιά Β.Α. Αιγαίου- που οι κατηγορίες που εξαπέλυαν οι Επίσκοποι της Ελλαδικής Εκκλησίας ήταν ότι το Πατριαρχείο αποτελεί εγκάθετο παράγοντα της Τουρκικής εξωτερικής πολιτικής και διεκδικεί της παραχωρηθέντες Νέες Χώρες του 1926 στην Ελλαδική Εκκλησία – το οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης παραχώρησε το 1926 τις Νέες Χώρες χωρίς όμως να απεμπολεί τα κυριαρχικά του δικαιώματα από την Εκκλησιαστική διοίκησή τους-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. Πηγές

- 1.Α. Γιαννουλάτος, Ισλάμ, Θρησκευολογική επισκόπησης, εκδ. Έθνη και Λαοί, Αθήναι 1975,σ.σ. 339.
- 2.Γ. Ζιάκας, Ιστορία των Θρησκευμάτων Β΄- Ισλάμ, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1997, σ.σ. 463.
- 3.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1985-1986 Θεσσαλονίκη 1985.
- 4.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1986-1987, Θεσσαλονίκη 1986.
- 5.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1987-1988, Θεσσαλονίκη 1987.
- 6.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1988-1989, Θεσσαλονίκη 1988.
- 7.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1989-1990, Θεσσαλονίκη 1989.
- 8.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1990-1991, Θεσσαλονίκη 1990.
- 9.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1991-1992, Θεσσαλονίκη 1991.
- 10.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1992-1993, Θεσσαλονίκη 1992.
- 11.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1993-1994, Θεσσαλονίκη 1993.
- 12.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1995-1996, Θεσσαλονίκη 1995.
- 13.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1996-1997, Θεσσαλονίκη 1996.
- 14.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1997-1998, Θεσσαλονίκη 1997.
- 15.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 1999-2000, Θεσσαλονίκη 1999.
- 16.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 2000-2001, Θεσσαλονίκη 2000.
- 17.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 2001-2002, Θεσσαλονίκη 2001.
- 18.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 2002-2003, Θεσσαλονίκη 2002.

- 19.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 2003-2004, Θεσσαλονίκη 2003.
- 20.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 2004-2005, Θεσσαλονίκη 2004.
- 21.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 2005-2006, Θεσσαλονίκη 2005.
- 22.Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, οδηγός σπουδών Τμήματος Θεολογίας, Πανεπιστημιακό έτος 2006-2007, Θεσσαλονίκη 2006.
- 23.Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Επετηρίδα Πανεπιστημιακού έτους 1980-1981, τχ. Β΄, εγγραφές- σπουδές, εξετάσεις φοιτητών και προγράμματα διδασκαλίας, Πρυτανεία Ε.Δ.Θεοδώρου, Αθήνα 1980.
- 24.Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Επετηρίδα Πανεπιστημιακού έτους 1981-1982, τχ. Β΄, εγγραφές- σπουδές, εξετάσεις φοιτητών και προγράμματα διδασκαλίας, Πρυτανεία Ε.Ι.Βουζικά, Αθήνα 1982.
- 25.Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Επετηρίδα Πανεπιστημιακού έτους 1982-1983, τχ. Β΄, εγγραφές- σπουδές, εξετάσεις φοιτητών και προγράμματα διδασκαλίας, Πρυτανεία Σπ.Δ.Μουλόπουλου, Αθήνα 1983.
- 26.Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θεολογική σχολή, Οδηγός Σπουδών του Τμήματος Θεολογίας 1999-2000, Προεδρία: Καθηγητού Β. Γιαννόπουλου, σύνταξη- έκδοση: Σπ.Κοντογιάννης, Επ.Καθηγητής, Αθήνα 1999.
- 27.Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θεολογική σχολή, Οδηγός Σπουδών του Τμήματος Θεολογίας 2000- 2001, Προεδρία: Καθηγητού Β. Γιαννόπουλου, σύνταξη- έκδοση: Δ.Γόνης, Καθηγητής και Α.Μπετχαβά, Γραμματέας Τμήματος Θεολογίας, Αθήνα 2000.
- 28.Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θεολογική σχολή, Τμήμα Θεολογίας, Οδηγός Σπουδών 2003- 2004, Προεδρία: Καθηγητού Χ.Γ. Σωτηρόπουλου, σύνταξη- έκδοση: Πρωτ. Δ.Τζέρπος, Λέκτορας και Α. Μπετχαβά, Γραμματέας Τμήματος Θεολογίας, Αθήνα 2003.
29. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θεολογική σχολή, Τμήμα Θεολογίας Οδηγός Σπουδών Ακαδ. έτος 2006- 2007, Προεδρία: Καθηγητού Ν. Ολυμπίου, Αθήνα 2007.
- 30.Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θεολογική σχολή, Τμήμα Θεολογίας Οδηγός Σπουδών Ακαδ. έτος 2007- 2008, Προεδρία: Καθηγητού Ν. Γ. Ξεζάκη, , Αθήνα 2008.

B. Βοηθήματα

1. Α.Ζιακά, *La recherche Grecque contemporaine et l' Islam*,(Διδακτορική Διατριβή) p.p.221-230, Universite Marc Bloch- Strasbourg, Faculte de Theologie Catholique, (2002).
2. Α.Ζιάκα, Η μελέτη του Ισλάμ στην Ελληνική έρευνα, ΑΙ – Tasamoh (στα Αραβικά), ν. 14, Oman 2006,p.p.142-150, edited by the Ministry of Awqaf & Religious Affairs in Oman.

Η πρώτη Δημοσίευση του παρόντος πραγματοποιήθηκε στην Αγγλική Γλώσσα, στα, *Proceedings of the 2nd International Conference The Influence of Education and Media on Christian Muslim Relations, held at Bethlehem University in the Holy Land Palestine October 15-17, 2008.*